

առհասարակ, յաշուի փոքր-փոքր Արեւիկայի տիրապետութեան ժամանակն առաջին թուողն մէջ արդեն Հայերէն լեզուի վրայ թափեցին քիմիական յարեանք մը հրատարակելու սխալն եւ շնչապէս վիճակեալ գիտութեանց նշանակաւ առանձնական լեզուներուն մէջ հրատարակած է լեզուաբանական առաջնորդն տառապահութեան եւ արտասանութեան վրայ կարեւոր տարբերութիւն մը։ Առնց միայն Ասորիքի եւ Գերմանիոյ պատկանելի գերմանական ուսումնասիրութեան մէջ Հայերէն մասնաբաժանութեան կամ լեզուի վրայ յարեանքներ կը հրատարակէ, եւ նոյն իսկ Հայերէնի եւ Հայոց վրայ նաեւ որ տարբերակեալ գրութեանց վրայ քննադատութիւն կ'ընէ։ Իրականութեան վրէժն Ասորիքի այժմեան ամենահայտնի գրողն է մասին համաժողովական լեզուագիտութեան) տարբերակեալ Հայաբանական անուններ, որուն իբր պաշտօնային կրօնական յառաջ բերել, լեզուի այս տարբերակ իբր համաժողովական լեզուագիտութեան գաղափարութեան նիւթաց մէջ հրատարակեալ էր ի մասնագործ Հայերէնի բաղադրութեան եւս ուրիշ հնգերկուսական լեզուաց հետ, եւ լեզու բանի մը շարժում միջոցին ստեղծել լեզուի Հայ բարբառով կը շարադրէ վերջի եւ անսխալ։

Հ. Յ. Ս.

ՔՐԻՍՏՈՍԵԱՆ ԿՆՈՍՏԱՆԵՆ ԵՒ ԻՒՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ղ երջին ժամանակներս՝ մասնաւոր համեմատական լեզուագիտութեան զարգացմանն եւ տեւ՝ եւրոպացի լեզուագէտք, պատմաբանք ու հնագէտք հայ լեզուն եւ աղբիւս պատմութիւնն են պահպան հարեանցի կը յիշատակեն, այլ հատորներ եւ յաճախ մեծ հատորներ կը նուիրեն հայ լեզուին եւ Հայոց պատմութեան։ Այսպիսի է նաեւ ֆիլիքս Նիկի գիտնականին՝ ֆրիլիստոնայ Հայաստանն եւ իւր գրականութիւնն՝ անուն գիրքը։ Ֆելիքս Նիկի ի մասն արեւելեան լեզուաց, որ երբեմն բնորոշային լուսկէն քաղաքին Համալսարանին Ուսուցիչներէն էր եւ լեզուակից է բեթերսպուրկի գիտութեանց Ալադեմիային, մեծ արդիւնք ունեցած է հայ ազգին համար՝ ի մէջ այլոց լեզուակից Միլեթիցիցայ պատմութեան վրայ գրած կրկին մատենին²։

Ֆելիքս Նիկի իւր եօթնամասնեայ կենաց մէջ հայ ազգին վրայ ժողոված գիտնական տեղեկութիւնները բովանդակած է ահաւասիկ ֆրիլիստոնայ Հայաստանն եւ իւր գրականութիւնն աւելին քանայնչեղ մատենին մէջ, զոր անցեալ տարւոյն վերջերը հրատարակած է։ Այս մատենն՝ որ 400 մեծագիր էրեւել կազմուած է, չորս գլխաւոր մասերու կը բաժնուի։ Ա. մասին մէջ հնդկերէն Հայաստանի հին եւ արդի վիճակին վրայ խօսելն տեւել, կը խօսի Հայ գրականութեան

վրայ ընդարձակ՝ արդի լեզուաբանական եւ պատմագրական քննադատութիւններն ալաց առջեւ ունենալով, սկսեալ ի Ս. Թարգմանչաց մինչեւ մեր ժամանակը. եւ կը փակէ Ա. մասն՝ եւրոպացի Հայերէնագիտաց ալ առանձինն գլուխ մը նուիրելով։ Այս մասին մէջ գիտնական հնդեւանին 7 երեսի մէջ կը ցուցնէ լեզուի Հայերէն լեզուն հին եւ հնդեւրոպական լեզուաց մէկ ճիւղն է։ Յաջորդ երեսներու մէջ կը ցուցուի լեզուի Հայ մտաց անդամիկ երկերն կը ցուցնեն ըստ բաւականի որ Աստուածաբանութիւնն՝ եթէ հայ ընդունակ մտաց զարգացման արդեւքներ չըլլային, գլխաւոր ճիւղ պիտի ըլլար հայ գրականութեան։ Աստուածաբանութեանն եւս նախնի հայ գրականութիւնը կը մշակէ Պատմութիւնը։ Հայ բանաստեղծութեան անդունդութիւնը կ'երեւայ եկեղեցական երգերու մէջ՝ որով հարուստ է Հայոց ծէսը։ Մատենագրական կնիք մը՝ արժանի մատարութեան՝ գրողական է բացման լեզուի գրոց վրայ. միայն գրականութեան պէս պէս ճիւղերը հարկ էր որ պակսէին ազգի մը՝ որ երբեք խաղաղութեան ժամանակ չունեցաւ եւ յարատեւ երջանկութեան վիճակ չպայելցւ։ Մեծաւ գովութեամբ կը խօսի նախին թարգմանչաց եւ մատենագրաց վրայ՝ եւ կը հարսնի մինչեւ զարուս երեւելի մատենագրաց։ Միով բանի՝ այս Ա. մասն մեծ հմտութեամբ գրուած է, եւ կընայ ասկէ շատ բանի տեղեկացուիլ։

Բ. մասը կը զբաղի Հայոց եկեղեցական երգերուն կամ Էքզիստենցիալն։ Հոս յառաջ կը բերուին Էքզիստենցիալ վրայ ընդհանուր տեղեկութիւններ՝ միշտ ազգային աւանդութեանց եւ հնդեւանաց հետեւելով, եւ ի մասնագործ վերաբոխման, Պենտեկոստէից, Յովհաննու Մկրտչի, Պետրոսի եւ Պողոսի, Թեոդոս թագաւորի, Հովսէփոսեանց, Վարդանանց եւ Հանգստեան շարականներու վրայ ընդարձակ եւ գոհացողիչ տեղեկութիւններ կը տրուին, հանգերեւ թայգմանութեամբ նոյն շարականաց։

Գ. մասը կը կազմէ զայլաբանութիւն (Patrologie) Հայոց, ուր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Ս. Գրիգոր Նարեկացի եւ Ս. Ներսէս Շնորհալի առանձին գլուխներ կը գրուեն։ Հոս կը տեսնուի իւրաքանչիւր սուրբ Հօր կենսագրութիւնը, եւ անոնց գրուող յիշատակութիւնները մի առ մի քննադատուած։

Այնուհետեւ կ'անցնի հնդեւանի Գ. մասին, որուն վերնագիրն է՝ «Գլխաւոր յիշատակարանք պատմական գրականութեան Հայոց», Այս մասն ի մէջ այլոց կը բովանդակէ զնոյնէ՝ չորս

¹ L'Arménie chrétienne et sa Littérature, par Félix Neve, Louvain, 1886.

² Etude sur Thomas de Medzoph et sur son Histoire de l'Arménie au XV. siècle, Paris, 1855. — Exposé des guerres de Tamerlan et de Schah-Rokh dans l'Asie occidentale, d'après la chronique arménienne inédite de Thomas de Medzoph. Bruxelles, 1860.

գլխոյ մէջ, զԵՈՎՏ. Զ. Կաթողիկոս Պատմաբան՝
 Երեք գլխոյ մէջ, զՄատթէոս Ուռհայեցի՝ շորս
 գլխոյ մէջ: Ասոց վրայ կ'աւելցուի գլուխ մ'ալ
 պս վերնագրով՝ «Լայերէն աղբիւրք պատմու-
 թեան Գոնկոյաց մինեւ ցժամանակագրութիւն
 Մատթէի Ուռհայեցոյ», վերջապէս կ'աւ գայ
 20 Երես Յաւելուած մը՝ «Պատմագրութիւն առ
 Ասորիս եւ առ Լայս» վերնագրով, որուն մէջ
 ասորի պատմագրական յիշատակարանաց վրայ
 ճառելով՝ կը ցուցնէ թէ Լայոց եւ Ասորոց
 մասաւոր զարգացման պարագաներն նոյն էին, թէ-
 պէտ եւ լեզուաւ երկուքն իրարմէ անջատեալ:
 Այս Յաւելուածով կը փակուի մատենաւ:
 Ընդ հանրապէս բովանդակ գրքին մէջ ըն-
 թերցողը կը տեսնէ քով տեղեկութիւն արգելի
 եւ օտարազդի հեղինակաց՝ որ Լայոց վրայ խօսած
 են, ծանր խորհողութիւն, անկողնակալ դա-
 տաստան, եւ առանձինս սեր եւ հակամարտու-
 թիւն բազմադարեւ ծերունի հեղինակին առ
 ազգս Լայոց:

Հ. Գ. Գ.

ՊԱՅՄԱՆԱՆ

ՆՆԵՆԱՆ ԱՐԶԱՆ

Դնեալ տարի Գեկտեմբեր 1ին Մ. Հա-
 պերլանտով Վիեննայի կայսերական թանգարանին
 վերաստուելն քաղ հմուտ սանսրիստ եւ ուրիշ
 լեզուաց, Արշակ արքայ վերնագրով գեր-
 մաներէն ոտանաւոր սը հրատարակեց: Գերմա-
 նացի բանաստեղծն իւր 31 տուն բերթուածին
 մէջ Արշակ Բ. թագաւորին Այուշ բերդն ու-
 նեցած աղետալի վերջը կ'երգէ, հետեւելով
 քալ առ քալ փառասորի Բուզանդացոյ. (Գիրք
 Ե. ԳԼ. Է.)

Թագաւորին բանտարգելութեան վրայ
 ազգին որդն ու աշխարհ պատմելէն ետեւ՝ պս-
 պէս յառաջ կը տանի իւր խօսքն:

Ժառայ մի եր քաղ երբեմն Արշակայ,
 Յոյժ հաւատարիմ, քան զԲայր ոսկին
 Ազնիւ մորս սիրտ. քաշկոթեամբ ակահ,
 Ի գայրտոցս առիծ էր մա գայրագին:

Ի ըղիջայս ըզմա տարան ձեռ գերի
 Ի խորս աշխարհին, Այնեաց ի սահման.
 Միմէ ազատութեամբ արջոյ՜ն ձն հետի,
 Սիրտ զորնայտն մա կննաց պայման:

Վառեալ աւրախոռ կայր քաղաւարտիկ,
 Ի պատսո քալին մագդենիկ արանց,
 Էր մաւտարակեալ քան գամթիւ մարդիկ,
 Ըզրագոյժ էր մա զընեալ քաղ ի ռաց:

Դեպ լիմէր երբեմն տալ ձրմա մակտո,
 Ամենայն ոտնք ի մարտաւարիմ
 Արտոթիւնս ամթիւ հայոյն Դրաստաւառ
 Ընդդէմ թընամեաց սուր խարքքն աշարին:

Յամկարծ թընամեաց մարտիկը կաշըմբոտն
 Ջարքայն պաշարեալ զնորս յոյս հատին.
 Անդէմ փոթորիկեալ իւր ըզմաթ ի խոռոմ,
 Զթընամախս առմէր ջիւր վայրաւախին:

Ի կոտորածն արքայն ապրեցաւ.
 Յաղթ ութ ձեռ հնչեաց բարբառ ընդ աշիր. —
 Եւ արքայն Պարսից ջրնոռն յաւաթ մեծաւ,
 Առ փրկիւն իւր քաղ աշտիկն բարբառէր:

«Խրնդիւնս դոռ յիմն. մարտիկը անոռնի,
 Ըստ հնչտի ըննորս. քնդ տացի արտաւ.
 Իբր ըզքն մարտիկն ոյ՜ քաղ արծաթի
 Թագի եւ բարձի թընի հասարակ»:

Յայնժամ Դրաստաւառ ասէ ցրնո Արքայ.
 «Թագ խնդիւնս եւ ոչ, աշը գայս իմէ միայն.
 Թող տնայն ըզքնայ զիմ տնին. որ ապր կայ
 Ի ըղիջայս գերի յնկողն ակոռան:

Թող հաւից ըզմա յամուր կապանաց,
 Յորս ի մոթ ձրտի իորս քաղաքորմի,
 Ծղից ձրմա մեծ ռոպ մեծարանաց
 Զկարդ ձեռ կարմ իմն լիցին՝ միշտ օր մի»:

... Եայնժամ Խոժոռնայ արքայն մեծ Արքայ,
 «Հնէ աշտիկս. ասէ. անմիտ իւր խընդիւն.
 Ծաղոտնէ իմ քնդ կնամ, թէ կարմի գի եւ,
 Զարեւոյ քո յաշտոյ հատանն յարեայց:

«Թող խաղաղութիւն իցէ անխաղա՜մ
 Ի մէջ միւր: — Այլ հիմ գայս սիրտ քո կամի. —
 Եւ այց գի հատապայ, լիցի քո արդ քան.
 Եւ իմ ազատութեամբս առ իմ թընամի: —

«Լաւ եւս մարթէի խորն դոռ յիմն,
 Զիմ հաճալ ընդ քանդ. գոր ալոյ կարծարս:
 — Բայց գի մեծամեծ քո գործք անգին ձն,
 Երթ, տընեալ քնդ եւ ոյ շէնն հընար: —

Գրիւնաց վաղ արքայն իւր մեծամեծ մարտիկ,
 Եւ ընկեր ձրմա գումին փռտընդան.
 «Մի օր կացցես անդ, եւ մի օր Արշակ
 Մի կացցի ի խնտ ըղիջայց կապան»:

«Մի գայս ալոյ պարսպ անցանն թողից»,
 Գորն ջրնոսցալ Դրաստաւառն անդին,
 «Փռնիւմ գի ծագեալ ի յերանց կողից
 Վաղի տնայն եւ գարնն ի քանդին»:

Ընդ դաշտս յայնանիւտ փռնթացեալ կայնի,
 Միմէն յնկողն իւրն գայ սիրտ ի բերան. —
 Ընդ տանդոռն փռնթայ, միմէ անգն երկրթի,
 Սիրտ իւր բարբաթ, եւ արիւնն ձուլ:

Մտանէ ի մերքս, հաւատարիմն ալն.
 Ի խորս միջնապատ եւ ամյոռ քանդին.
 Արշակ յառնալ գայս, — եւ միմաւալն
 Ծածկեալ ըզգըտիւն տղայ դաժնագին:

Ի ծոռն իմանէ ծառայն Դրաստաւառ,
 Առաջ ի ընկն իւրոյ արքայի: —
 «Զքնդ, ասէ, արքայ, միմանալ շէր մարթ,
 Զից հաւատարիմ հանապաղ կայի»: